

GİBTÜ İslami İlimler Fakültesi Dergisi SIRAT
GIBTU Journal of Faculty of Islamic Sciences SIRAT

ISSN 2757-8631 | e-ISSN 2717-8064

Mayıs / May 2021, 2/1: 10-34

Mata'nî'nin *Hasâisu't-ta'bîr fi'l-Kur'âni'l-Kerîm simâtuhu'l-belâgiyye* Adlı Eserinde Kur'ân'da Takdim-Tehir Konusunda (İskâfî Özelinde) Yaptığı Yorumlara Eleştirel Bakış

Yazar / Author

Adnan ARSLAN

Doç. Dr., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi,
Arap Dili ve Belâgati Anabilim Dalı

Assoc. Prof., Bilecik Şeyh Edebali University, Faculty of Islamic
Sciences, Department of Arabic Language and Rhetoric

Bilecik, Turkey

adnan.arslan@bilecik.edu.tr

orcid.org/0000-0002-3989-6612

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 10 Ocak / January 2021

Kabul Tarihi / Accepted: 08 Mart / March 2021

Yayın Tarihi / Published: 30 Mayıs / May 2021

Yayın Sezonu / Pub. Date Season: Mayıs / May

Cilt Sayı / Volume Issue : 2/1

Sayfa: 10-34

Atıf / Citation: Arslan, Adnan. “Mata'nî'nin *Hasâisu't-ta'bîr fi'l-Kur'âni'l-Kerîm simâtuhu'l-belâgiyye* Adlı Eserinde Kur'ân'da Takdim-Tehir Konusunda (İskâfî Özelinde)Yaptığı Yorumlara Eleştirel Bakış [The Interpretation of the Presentation and Postponement of the ‘Abd al-‘Azîm İbrâhîm Mata'nî in the Quran: Presentation and Analysis]” *Sirat* 2/1 (Mayıs/May 2021), 10-34.

İntihal Taraması / Plagiarism Detection: Bu makale intihal taramasından geçirildi. / This paper was checked for plagiarism.

Mata‘nî’nin *Hasâisu’t-ta’bîr fi’l-Kur’âni’l-Kerîm simâtuhu’l-belâgiyye* Adlı Eserinde Kur’ân’da Takdim - Tehir Konusunda (İskâfî Özelinde)Yaptığı Yorumlara Eleştirel Bakış

Öz

Meânî ilminin konu başlıklarından birisi de takdim/tehirdir. İşlevi, cümleyi teşkil eden öğelerin olağan sıralamasını belirli bir amaç doğrultusunda değiştirmek olan takdim ve tehir, edebi metinlerde sıklıkla başvurulan bir üsluptur. Takdim ve tehir, Kur’ân’da bir söz sanatı olarak pek çok âyette yerini almıştır. Âyetlerde bazı kelime ve terkiplerin mutad yerini değiştirmekteki hikmetin neler olabileceği, özellikle Arap dili âlimlerinin merakını celbeden bir konu olmuş ve bu hususta birbirinden çok farklı yorumlar ortaya çıkmıştır. Bu yorumlar tefsir literatürüne büyük bir zenginlik katmıştır. Ezher ulemasından ‘Abdul‘azîm İbrâhîm el-Ma‘a‘nî (öl. 2008), âyetlerdeki takdim-tehir bağlamında ortaya konulan bu yorumlardan ilmi açıdan kayda değer olanlarını bir araya getirmiş ve tercihte bulunmuştur. Sadece tercihte bulunmakla kalmayıp kendi yorumlarını da ortaya koymuştur. Bu çalışmada akademimizde kendisine herhangi bir atıfta bulunulmayan müellifin takdim/tehir konusundaki kendine mahsus görüşleri incelenmiştir. Girişte takdim-tehir, müellifin hayatı ve ilmi şahsiyeti hakkında bilgi verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Arap dili ve belâgati, ‘Abdul‘azîm İbrâhîm el-Ma‘a‘nî, Tefsir, Takdim-tehir, Meânî.

The Interpretation of the Presentation and Postponement of the ‘Abd al-‘Azîm Ibrâhîm Maṭa‘nî in the Quran: Presentation and Analysis

Abstract

One of the titles of moral science is presentation / postponement. Presentation and postponement is a style frequently used in literary texts, the function of which is to change the ordinary order of the elements constituting a sentence for a specific purpose. Presentation and postponement take place in many verses as an art of rhetoric in the Quran. What might be wisdom in changing the usual place of some words and combinations in the verses has attracted the curiosity of Arabic language scholars, and many different interpretations have emerged on this issue. These comments have enriched the tafsir literature. al-‘Azîm Ibrâhîm Maṭa‘nî, one of the Azhar scholars, gathered together the remarkable ones from the scientific point of view and made a preference among these interpretations put forward in the context of introduction-postponement in the verses. He not only made a choice but also gave his own comments. In this study, the unique views of the author, for whom no reference has been made in our academy, on the subject of presentation / postponement will be examined. In the introduction, a general information about the presentation will be given and an introduction will be made about the life and scientific personality of the author.

Keywords: Arabic language and rhetoric, ‘Abd al-‘Azîm Ibrâhîm Maṭa‘nî, Tafsir, Takdim-tehir, meâni.

Giriş

Mansûriye’de 1931 yılında dünyaya gelen Maṭa‘nî, Mısır’ın güneyinde çiftçilikle uğraşan bir ailenin çocuğudur. 1950’li yıllarda köylerinde açılan ilkokula devam ettiği sıralarda yaşadıkları muhite gelen Ezher ulemasının vaazlarını dinledi. Bu suretle onlar gibi olma arzusu ilim yolculuğunun ilk nüvesini yeşertmiş oldu. Onun ilme olan yatkınlığını keşfeden Ezher hocalarından birisinin teşvikiyle, bir yıllık açıktan Ezher ön hazırlık aşamasından sonra 1952 yılında Ezher ilköğretime katıldı. Nihayet 1960’lı yılların başlarında Ezher lisesinden mezun oldu.

1962 yılında Ezher Arap Dili ve Edebiyatı Fakültesi’ne kaydoldu. 1966 yılında bu fakülteden mezun oldu. Ardından aynı fakültede Belagat ve Edebi Eleştiri anabilim dalında yüksek lisans eğitimine başladı. *Sihru’l-beyân fi mecâzâti’l-Kur’ân* adlı çalışmasıyla yüksek lisans, *Hasâisu’t-ta’bîr fi’l-Kur’âni’l-Kerîm: Simâtuhu’l-belâgiyye* adlı tezi ile de doktora eğitimini tamamladı. Akademik hayatını Ezher’de profesör olarak tamamlamıştır. Maṭa‘nî, Kur’ân’ı belâgat açısından inceleyen çalışmalar yapmış ve pek çok eser bırakarak 2008 yılının Temmuz ayında Kahire’de vefat etmiştir.¹

Müellifin çalışmaları belirgin bir şekilde Arap dili ve belâgatının üslup özelliklerinin Kur’ân’daki yansımaları eksenindedir.² Örneğin; *et-Tefsîru’l-belâgî li’l-istifhâm* adlı çalışmasında Kur’ân’daki soru üsluplarını istifhâm açısından incelemiştir. Tek bir konu olan istifhâm üslubunu dört ciltten oluşan epey hacimli bir çalışmada ele alan müellif söz konusu üslup çerçevesinde en kapsamlı eseri ortaya koymuştur denilebilir. Bu çalışmada istifhamı takrîrî ve inkârî şeklinde ikiye taksim ettikten sonra bunun, klasik belâgat kaynaklarından yararlanarak Kur’ân’daki uygulamalarını incelemiştir. Eser el-Bakara sûresinden başlayıp en-Nâs’a kadar her bir sûreyi tek

¹ <http://www.lahaonline.com/articles/view/56168.htm> (Erişim. 04 Aralık 2020)

² <https://archive.islamonline.net/106> (Erişim. 04 Aralık 2020)

tek istifham özelinde ele almaktadır. Müellifin eserindeki yöntemini ortaya koymasını bakımından tek bir örnek vermek faydalı olacaktır.

Bakara sûresinin 6. âyetinde *سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ ءَأَنذَرْتَهُمْ* ibaresinde istifhâm hemzesi kullanılmıştır. Sûrede ilk geçen istifham üslubu buradadır. Müellif önce Kur'ân'ın diğer yerlerinde aynı manada kullanıldığını düşündüğü tüm örnekleri burada sıralar. Kur'ân'da beş yerde daha geçen bu istifham tarzı üzerinden müellif, bu âyetlerdeki istifhamların aralarındaki benzerlik ve farklılık noktalarını ele alır. Söz konusu âyetlerdeki istifhamlar hakkında vuku bulmuş nahvî ve belâgî tartışmalara yer verir. Aralarında bir tercihte bulunur yahut kendi görüşünü ortaya koyar.³ Müellif, eserinin böylesine spesifik bir konuda yapılmış en kapsamlı eser olduğunun bilincinde olarak başlığında şöyle demektedir: *Tüm Kur'ân'da Yer Alan 1260 İstifhama Dair İlk Konulu Tefsir*. Burada yüzeysel bir şekilde değindiğimiz örneği müellif, hakikaten de Mushaf tertibine göre tüm Kur'ân üzerine tatbik etmiştir. Dört cildin her biri yaklaşık 500 sayfa olup toplamda takribi 2000 sayfada ele alınan Kur'ân'da istifham konusu hakkında eser, tefsir araştırmacılarına emsalsiz bir hizmet sunmuştur denilebilir.

el-Mecâz fi'l-lugati ve'l-Kur'âni'l-Kerîm Beyne'l-icâzeti ve'l-men' adlı çalışmasında adından da anlaşılacağı gibi mecazın Arap dili ve Kur'ân'da varlığı ve keyfiyeti ile ilgili kadim bir tartışma ele alınmıştır. Arap dili ve belâgatı tarihinde dilde mecazı tamamen yok sayan önemli isimler olmuştur. Ebû İshâk el-İsferâyînî (öl. 418/1027) ve Ebû Ali el-Fârisî (öl. 377/987) gibi dilbilimciler bunlardandır.⁴ Bunun yanında mecaz olgusunun bir tür yalan olduğu gerekçesinden

³ 'Abdul'azîm İbrâhîm el-Ma'ta'nî, *et-Tefsîru'l-belâgî li'l-istifhâm fi'l-Kur'ânil-Hakîm* (Kahire: Mektebetu Vehve, 2011), 1/19.

⁴ İsmetullah Samî, *İslâm Hukuk Usûlünde Mecaz*, (İstanbul: M.Ü İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları no:418; 2018), 170.

yola çıkararak onu, Kur'ân'a yakıştıramayan⁵ ve dolayısıyla da Kur'ân'da mecazın bulunmadığı kanaatinde olan İbnü'l-Kâss (ö. 335/946), Ebû Müslim el-İsfahânî (ö. 322/934) ve Huveyzmendâz (ö. 400/1010?) gibi kimseler de olmuştur.⁶ Müellif görüldüğü gibi oldukça erken dönemde başlayan ve selefi ekolle de günümüze kadar taşınan bu tartışmada tarafını açıkça belli etmiştir. Zira eserin hemen iç kapak sayfasında Abdülkâhir el-Cürcânî'ye (öl. 471/1078-79) nispet ettiği bir sözü alıntılamıştır. Bu sözde Cürcânî, mecaza karşı çıkanların büyük bir hata içerisinde olduklarını ifade etmektedir. Müellif bu eserde dilde mecazı tamamen yok sayan Selefî ekolün Kur'ân'da mecaz olmadığı yönündeki görüşlerini kesin bir dille eleştirmiş ve kapsamlı bir reddiye sunmuştur. İki cilt ve yaklaşık 1200 sayfalık eserde mecaz konusu hakkında çağdaşı Moritanyalı âlim eş-Şinkîti'nin mecaza karşı görüşlerini teker teker eleştirmiştir.⁷ Ancak şunu belirtmek gerekir ki müellif bu eserde mecaza karşı çıkan ve kabul edenlerin görüş ve gerekçelerini uzun uzadıya ele almıştır. Dolayısıyla müellifin meseleyi insaf ölçüleriyle masaya yatırdığı ve objektif bir görüş ortaya koymaya çalıştığı söylenebilir.

Dirâsâtun cedîdetün fî i'câzi'l-Kur'ân çalışmasında ise dil ve modern bilim merkezli bir yaklaşımla âyetleri izah etmeye çalışmıştır. Önceki eserlerine göre kısa sayılabilecek bu çalışmada müellif, Kur'ân'da siyga, adet ve anlam bakımından oldukça yakın kelimeler arasındaki ince farkları ele almıştır. Müellifin ömrünün sonlarına doğru kaleme aldığı bu eserde belâgat ve tefsir alanındaki tecrübelerini pratik bir şekilde genel okuyucu kitlesine aktarmak istediği anlaşılmaktadır. Zira hakkında bilgi verdiği kelime

⁵ Ebü'l-Hasen (Ebü'l-Kâsım) Seyfüddîn Ali b. Muhammed b. Sâlim es-Sa'lebî, *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*, thk. Abdürrezzâk Afîfî (Beirut: el-Mektebü'l-İslâmî, ts.), 1/49.

⁶ Zerkeşî eş-Şâfî, *el-Bahrü'l-muhît fî usûli'l-fikh*, nşr: Dârü'l-kütübî (b.y.: Dârü'l-kütüb, 1994/1414), 3/47.

⁷ Maṭa'ni, *el-Mecâz fî'l-lugati ve'l-Kur'âni'l-Kerîm Beyne'l-icâzeti ve'l-men'* (Kahire: Mektebetu Vehbe, 1985), 2, 1005.

farklılıkları gerçekten de ilgi çekici niteliktedir. Örneğin Kur'ân'da *bildi* anlamına gelebilecek *عرف* ve *علم* kelimeleri geçmektedir. Bu iki fiil arasında bağlamına göre farklılıklar bulunmaktadır.⁸ Müellif bunun gibi 40 başlık altında kısa da olsa bir tür *Kur'ân'da fark sözlüğü* çalışması sunmuştur.

Maṭa'nî'nin teliflerinde cedelci bir yön de vardır. *İftirâātu'l-müsteşrikîn 'ale'l-İslâm: 'Ard ve nakd* isimli çalışmasında adından da anlaşılacağı gibi oryantalist ve ateistlerin Kur'ân ve İslamiyet aleyhindeki iftiralarına cevaplar vermiştir.

Ahtâün ve evhâmün fî athami meşrûin taassufî li hedmi's-sünneti'n-nebeviyye eserinde son yıllarda Türkiye'de de popüler olan *Kur'ân bize yeter* söylemine karşı eleştirel bir duruş sergilemektedir. Bu eserde hadislerin dindeki yerini tespit etme ve sünnetin bağlayıcılığını doğru konumlandırma hakkında bilgiler vermektedir. İlk baskısı 1999 yılında gerçekleştirilen çalışma Türkiye'de son birkaç yıl içerisinde hız kazanan sünnet karşıtlığı söyleminin yaklaşık 20 yıl önce Mısır'da da yaşandığını göstermektedir.

1. *Hasâisu't-ta'bîri'l-Kur'ânî ve simâtuhu'l-belâgiyye*: Genel Bir Bakış

Esas itibariyle 1974 yılında Ezher Üniversitesi Arap Dili Fakültesinde doktora tezi olarak sunulan ve yüksek onur derecesiyle ödüllendirilen bu çalışma, yaklaşık bin sayfalık hacmiyle konuyu kapsamlı bir şekilde ele almıştır. Daha sonra 1992 yılında Mektebetu Vehve tarafından *Hasâisu't-ta'bîri'l-Kur'ânî ve simâtuhu'l-belâgiyye* başlığı ile yayımlanmıştır. İki cilt halinde basılan eserde, Kur'ân'daki belâgat uygulamalarına dair ortaya konan görüşleri bir araya getirmekle kalınmamış, görüşler arasında tercihlerde bulunulmuş ve özgün yorumlar yapılmıştır. Bundan dolayı eser, alanında bir *tez* değil

⁸ Maṭa'nî, *Dirâsâtun cedide fî i'câzi'l-Kur'ân* (Kahire: Mektebetu Vehbe, 1996), 81.

birden fazla iç içe *tezler* ortaya koymuştur. Eserde, belâgatın konu başlıklarının Kur'ân'da nasıl uygulandığına dair söylenenleri belirli bir disiplin çerçevesinde bir araya getirmesiyle nitelikli bir çalışma sunulmaktadır. Eserin birinci cildinde özetine dahi yer vermekte zorlanılacak onlarca farklı konuya değinilmektedir. Bu yüzden eserin ikinci cildinde işlenen takdim-tehir konusuna doğrudan girmek daha faydalı olacaktır.

2. Takdim - Tehir

Meânî ilminin konu başlıklarından biri olan takdim-tehir, cümle içerisinde söz dizimi/nahiv bakımından kelimenin olması gereken yerden farklı bir konumda zikredilmesinin sebeplerini incelemektedir.⁹ Takdim ve tehir konusunun Kur'ân'da pek çok örneği bulunmaktadır. Bu örneklerle bakıldığında her birinin ayrı bir söz dizimsel ve belâgat inceliği bulunmaktadır. Kısa birkaç örnek vermek konunun daha iyi anlaşılmasına yardımcı olacaktır:

Tâhâ sûresi geçen *فَأَوْجَسَ فِي نَفْسِهِ خِيفَةً مُوسَى* “*Mûsâ birden içinde bir korku duydu.*”¹⁰ âyetinde nahiv bakımından olması beklenen söz dizimi takdim tehire uğramıştır. Şöyle ki normal şartlarda bir fiil cümlesinde mefulün yeri failden sonradır. Fakat bu âyette fail olan *mûsâ* meful olan *خِيفَةً* kelimesinden sonra zikredilmiştir. Fail ile meful arasındaki bu takdim-tehirin bir manası olmalıdır. Bu sûrede âyetler elif-i maksureyle bitmektedir. Dolayısıyla fasıla harfi *mûsâ* kelimesinin sonundaki elif-i maksuredir. Eğer *موسى* kelimesi olağan yerinde gelmiş olsaydı âyetin kendinden önce ve sonraki âyetlerle olan fasılasına hâlel gelmiş olacaktı.

⁹ Takdim-tehir hakkında pek çok çalışma mevcuttur. Kolaylıkla ulaşılabilecek bu çalışmalarda konu hakkında Türkçe zengin bir literatür oluşmuştur. Bunlardan birkaç tanesine bakmak yeterli olacaktır. Yusuf Çetin, *Arapça'da Takdim-Tehir Ve Şiirde Kullanımı* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018) Ahmet Tekin, “Kur'ân'da Takdim-Tehir'in Gerekçeleri”, *Batman Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Hakemli Dergisi* 1/1 (2017), 30-44.

¹⁰ Tâhâ 20/67.

Bu örnek fasılaya riayet ile ilgiliydi. Diğer bir örnek de takdim edileni vurgulamak hakkında olacaktır. “وَجَعَلُوا لِلَّهِ شُرَكَاءَ الْجِنَّ” *“Allah’a cinlerden ortaklar koştular.”*¹¹ âyetinde الله lafzının takdim edilmesindeki belâgat nüktesi, özellikle *bir başkasına değil de Allah’a yapılan ortaklığı vurgulamak* olmalıdır. Dolayısıyla burada الله ibaresi شركاء kelimesinden önce zikredilerek takdim-tehir yapılmıştır.¹²

Bu örneklerde kelimenin olağan yerinden farklı bir yere alınmasındaki anlamların neler olabileceğine dair yorumlar yapılmıştır. Çalışmada ilgili konu ve ele alınış biçimine dair yapılmış çalışmalara atıfta bulunularak doğrudan Mata'nî'nin çalışmasındaki örneklerden beş tanesi inceleme ve eleştiri konusu yapılacaktır.

3. Ma'ta'nî'de Takdim-Tehir

Çalışmanın “Kur'ân'da Meânî İlminin Harikalıkları” adlı üçüncü bölümün ikinci faslında Kur'ân'daki takdimin inceliklerine değinilmektedir. Çalışmanın yaklaşık yüz yirmi sayfasının sadece takdime ayrılması (2. Cilt: 80-200) müellifin bu konuya verdiği önemi göstermektedir. Burada müellifin konuyu nasıl ele aldığına değinilecektir.

Takdim konusu, mütekellimin (konuşmacı) kelamının perde arkasındaki sır ve derinlikleri keşfetmeye dair en kudretli söz sanatlarından biridir. Bu yüzden muktezay-ı hâle mutabık olan sözün hallerini inceleyen meânî ilminin temel ilkelerindedir. Nitekim belâgat âlimleri de bu konuya ciddiyetle eğilmişlerdir.

Müellif takdim konusunun birbirinden farklı dört metodoloji içerisinde ele alındığını ifade eder:

¹¹ el-En'âm 6/100.

¹² Ahmet Tekin, *Kur'ân'ı Kerim'de Takdim-Tehir Ve Anlam Üzerindeki Etkisi* (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013), 44

- a) Abdülkâhir el-Cürcânî'den Hatîb el-Kazvîni'ye (öl. 739/1338)) kadar olan belagat ehli;
- b) Şemseddîn b. es-Sâîğ el-Hanefî (öl. 720/1320)
- c) Ziyâeddîn İbnü'l-Esîr (öl. 637/1239)
- d) Ebüssuûd (öl. 982/1574) ve ez-Zemaşerî (öl. 538/1144)

Müellif bunların her birinin yöntemlerini ve farklı yaklaşımlarını çalışmalarından örnekler sunarak ortaya koymaktadır. Daha sonra yirmi örnek üzerinden takdim-tehir konusunu ele almaktadır. Müellifin yukarıdaki isimlerin yöntemlerine dair vermiş olduğu bilgiler oldukça ayrıntılı olduğu ve çalışmamızı doğrudan ilgilendirmedigi için burada sadece söz konusu yirmi örnekten beş tanesi incelenecektir. Bu beş örneğin seçilme nedeni ise bu örneklerde müellifin takdim-tehir konusunda yaklaşımının eleştiriye daha müsait olmasıdır.

Bu örneklerde müellif konu hakkında Abdullah Hatîb el-İskâfi'nin (öl. 420/1029) *Dürretü't-tenzîl ve gurretü't-te'vîl* adlı eserde yer alan başlıkları esas almıştır. İskâfi eserinde, Kur'ân'da bazı ifadelerin çok küçük takdim-tehir farklılıklarıyla tekrar edildiğini ve farklılıklarda ne tür manalar olabileceği üzerine durmuştur. Maṭa'nî ise İskâfi'nin takdim-tehir açısından getirdiği yorumları eleştirmiştir. Bu çalışmada ise Maṭa'nî'nin İskâfi'nin yorumlarına getirdiği eleştirilerden beş tanesi hakkında bir kritik yapılacaktır. Yukarıda zikredildiği gibi bu beş örnek diğerlerine nazaran Maṭa'nî'nin kendi görüşlerini daha belirgin hissettirdiği başlıklardır.

1. Örnek:

وَإِذْ قُلْنَا ادْخُلُوا هَذِهِ الْقَرْيَةَ فَكُلُوا مِنْهَا حَيْثُ شِئْتُمْ رَغَدًا وَاَدْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا وَقُولُوا حِطَّةٌ نَغْفِرْ لَكُمْ خَطَايَاكُمْ وَسَنَزِيدُ الْمُحْسِنِينَ

*"Dedik ki: "Şu şehre girin, orada bulunanlardan dilediğiniz şekilde bol bol yiyip için ki hatalarınızı bağışlayalım. Biz iyi davrananlara fazlasıyla vereceğiz."*¹³

وَإِذْ قِيلَ لَهُمْ اسْكُنُوا هَذِهِ الْقَرْيَةَ وَكُلُوا مِنْهَا حَيْثُ شِئْتُمْ وَقُولُوا حِطَّةٌ وَادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا نَعْفِرْ
لَكُمْ خَطِيئَاتِكُمْ سَنَزِيدُ الْمُحْسِنِينَ

*"Onlara, "Şu şehre yerleşin; orada dilediğiniz gibi yiyip için ve af dileyin; kapıdan eğilerek girin ki hatalarınızı bağışlayalım. İyilik yapanlara ileride ihsanlarımızı daha da arttıracamız" denildi."*¹⁴

Farklı sûrelerde yer alan bu âyetler aynı olayı tasvir etmektedir. Tefsirlerin belirttiğine göre Yahudiler Tih çölünde uzun süre sıkıntı ve eziyet çekmişti. Bundan sonra Kudüs şehrine girmeleri emredilmiştir. Bir âyette "kapıdan eğilerek girin ve af dileyin" denilmişken diğer âyette ise "af dileyin; kapıdan eğilerek girin" denilmiştir. Görüldüğü gibi Bakara sûresinde önce secde sonra af dileme, Ahzâb sûresinde ise önce af dileme sonra secde etme gelmektedir. Aynı kelimelerin farklı âyetlerde dizilişlerinin değiştirilmesinde ne kastedilmiş olabilir?

Müellif bu konuda söylenmiş üç farklı yoruma yer verir. Zemahşerî (öl. 538/1144) ve onunla aynı görüşü paylaşan Ebüsuûd'a (öl. 982/1574) göre iki emir (secde ve istiğfâr) cümleleri birbirleriyle cem' maksatlı atfedilmiştir ve aralarında herhangi bir tertip/sıralama söz konusu değildir. İskâfi'ye göre ise Kur'ân manayı anlatmaktadır lafzî değil. Dolayısıyla bu lafız farklılığının bir önemi yoktur. Süyûtî ise bu iki âyetteki farklılığı "tefennün" olarak nitelendirmiştir. Aynı manayı farklı üsluplarla ifade etmek Kur'ân'ın fesahatindedir demiştir.

Ma'ta'nî ise bu görüşlerin doğru olduğunu kabul etmekle birlikte tatmin edici olmadığını ve objektif dakik bir tahlili içermediğini

¹³ el-Bakara 2/58.

¹⁴ el-A'râf 7/161.

düşünmektedir. Müellife göre iki âyetteki lafızların yer değişikliğinde (takdim-tehir) daha ikna edici bir açıklama olmalıdır.

Müellif öncelikle secde ve istiğfar hakkında bir esas ortaya koyar. Buna göre secde nimetlere karşı şükür için yapılırken istiğfar ise işlenen günahlardan af dilemek içindir. Her iki âyette de bahsedilen kimseler, kendilerine ihsanda bulunulmuş ve buna karşılık hata da işlemişlerdir. Ancak şu var ki Bakara sûresinde olayın anlatıldığı âyetlerde nimetlerin zikredilmesi, A'raf sûresinde ise daha ziyade hataların yüze vurulması söz konusudur. Bakara sûresinde Yahudiler bir saika ile diriltmişlerdir. Diğer taraftan *yyin* emri *bol bol* kelimesiyle tekit edilmiştir. Aynı zamanda bu sûrede doğrudan Yahudilere hitap varken A'raf sûresinde ise cümle haberiyedir. Bakara sûresinde şehre giriş ile *yyin* emri birbirlerine *fâ* ile atfedilmiştir. Bu ise sürat ifade etmektedir. Hâlbuki A'raf sûresinde iki ifade birbirlerine *vâv* ile bağlanmıştır ki bu sadece mutlak cem' manası ifade etmektedir. Bakara sûresindeki âyet *biz dediğimizde* ile başlamışken A'raf sûresindeki âyet ise *onlara denildiğine* şeklinde meçhul siygasıyla gelmiştir. Müellife göre *وإذا قيل لهم* ile *وإذا قلنا* arasında fark vardır. Birincisi celâl ve azamet ifade ediyorken ikincisinde bağlama göre anlam verilebilir. Son olarak Bakara sûresinde Yahudilere *şehre girin* denilmişken A'raf sûresinde *şehirde iskân edin* denilmektedir. Şehre girme emri şehirde iskân etme emrinden daha fazla ihsanı ifade etmektedir. Zira Bakara sûresinde Yahudiler şehrin dışında zahmet ve eziyet çekerlerken kendilerine *girin* denilmiştir. *Girme* emri çekilen sıkıntılardan kurtuluşu ifade ediyorken *oturun* emri bu manayı vermemektedir. *Girin* emri yeni bir hal üzere oluş manasını ifade eden hudûs iken *oturun* da bu mana bulunmamaktadır.¹⁵

¹⁵ 'Abdul'azîm İbrâhîm el-Maṭa'nî, *Hasâisu't-ta'bîri'l-Kur'ânî ve simâtuhu'l-belâğîyye* (Kahire: Mektebetu Vehbe, 1992), 2/150.

Müellifin dikkat çektiği bu detaylar “*kapıdan eğilerek girin ve af dileyin*” ile “*af dileyin; kapıdan eğilerek girin*” arasındaki takdim-tehir farkını izah etmek içindir. Secde ve istiğfarı gerektiren hususların farklı oluşu esastan hareketle yapılmış bu yorumu müellif, âyetlerde kullanılan kelimeler, dilbilgisi ve meânî ilmi ile desteklemeye çalışmaktadır. Fakat asıl çıkış noktası şudur: Bakara sûresinde Yahudilerden daha ziyade mağdur ve mazlum oluşları itibariyle bahsedilmektedir. Kendilerine nimet verildiği vurgulandığı için nimete karşılık Kudüs’e secde ederek girmeleri günahları üzerine istiğfar etmelerine takdim edilmiştir. A’râf sûresinde ise daha ziyade Yahudilerin hatalı oluşları ve bu hatalarından dolayı başlarına belalar gelmesine odaklanmaktadır. Dolayısıyla bağlam nimetleri hatırlatmaktan ziyade kusurlu oluşlarına dikkat çekmektir. Bu yüzden bu bağlamda Kudüs’e istiğfar ederek girmeleri nimetlere secde ederek şükretmelerinden öne geçirilmiştir.

Müellif iki âyetteki takdim-tehir farkına dair dört müfessirin görüşlerine yer vererek bunların tatmin edici bilgiler vermediklerini ve söylediklerinin sathi yorumlardan ibaret kaldığını ifade ettikten sonra kendi yorumuna yer vermiştir. Görüldüğü üzere iki âyet her ne kadar aynı hadiseden bahsediyor olsa da üslup bir değildir. Bu üslup farkı aynı lafızların tertibinin farklılığını gerekli kılmıştır.

Yazarın âyetlerin derinliklerinde yatan inceliklerin keşfedilmesinde katkısı kesin olan bu değerlendirmelerini takdir etmekle birlikte birkaç hususun da göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Fahreddîn er-Râzî (öl. 606/1210) A’râf sûresindeki ilgili âyetin tefsirinde bulunurken aynı hadisenin farklı lafızlarla Bakara sûresinde de geçtiğini hatırlatmış ve iki âyet arasındaki kelime farklılıklarına değinmiştir. Sekiz vecih altında ele aldığı bu farklılıklardan birisi de ادخلوا *girin* ve اسكنوا *yerleşin* hakkındadır. Neden Bakara sûresinde “bu karyeye girin” denilmiştir de A’râf sûresinde *yerleşin* denilmektedir. Mata’nî iki âyetteki *girme* ve

yerleşme arasındaki anlam farklılığının karyeye girişteki keyfiyetin sıralamasını da etkilediği görüşündedir. Yukarıda da değinildiği gibi ادخلوا bir yerden başka bir yere girerek değişimi (hudûs) ifade ettiği, اسكنوا ise bir yerde devamlılık anlamında olduğu için burada hudûs, şükürü icap eden bir nimettir. Hâlbuki Râzî'nin yorumuna göre arada latif bir fark bulunmaktadır. ادخلوا ile ifade edilen دخول (dühûl/giriş) devamlılığı olmayan zail, sonlu bir vaziyettir. اسكنوا *yerleşin* ise bilakis kalıcı ve devamlı bir keyfiyettir. Bu yüzden ادخلوا هَذِهِ الْقَرْيَةَ فَكُلُوا âyetinde *girişten* sonra *yiye* emrinin başında takip ifade eden *fâ* gelmiştir. اسكنوا هَذِهِ الْقَرْيَةَ وَكُلُوا âyetinde ise *yerleşin* ile *yiye* ibareleri birbirlerine *vâv* ile atfedilmiştir. Bu iki atıf arasındaki fark açıktır. Birinde şehre girdikten sonra *yeme* gerçekleşecektir; bunu *fâ* ifade eder. Diğerinde ise şehre yerleşenler aynı zamanda bir şeyler de yiyecektir; bu beraberliğe ise *vâv* işaret eder. Râzî, göre *bol bol* anlamına gelen رعدا kelimesinin ادخلوا هَذِهِ الْقَرْيَةَ فَكُلُوا مِنْهَا حَيْثُ شِئْتُمْ وَاذْ قُلْنَا ادخلوا هَذِهِ الْقَرْيَةَ فَكُلُوا مِنْهَا حَيْثُ شِئْتُمْ رعدا âyetinde yer almasından şöyle bir anlam çıkarmıştır: Bir yere girdikten hemen sonra istifade edilen nimetler insan nefesine daha lezzetli gelir. Zira o nimete olan ihtiyaç daha büyüktür, hissedilir. Fakat zaten ikamet edilen bir yerde mazhar olunan nimetler hakkında aynı şeyi söylemek isabetli olmaz. Zira orada ihtiyaçlar görüldüğü ve belki de o nimetlere ihtiyaç hissedilmediği için ülfetten dolayı nimetlerin lezzeti hakkıyla alınamaz. İşte bu yüzden رعدا *bol bol* kelimesi ادخلوا'dan sonra gelmiştir, اسكنوا'dan sonra değil.¹⁶

Görüldüğü gibi Maṭa'nî'nin, Bakara sûresindeki ilgili âyette nimetlerin ön plana çıkarıldığı ve dolayısıyla da nimete karşılık şükretmeyi ifade eden سَجْدًا ifadesinin bundan dolayı takdim edildiği yorumu Râzî'nin ilgili tefsiriyle örtüşmektedir. Arada şöyle bir benzerlik bulunmaktadır ki Maṭa'nî'ye göre ادخلوا emri hudûs ifade ettiği için nimet olma yönü ön plana çıkmaktadır. Yani onlar, böyle bir nimetin dışındaydılar ve daha sonra kendilerine böyle bir nimet

¹⁶ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtiḥu'l-Gayb*, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1981), 15/389.

bahşedilmekle büyük bir mazhariyete nail oldular. اسكنوا'da ise böyle bir şey söz konusu değildir. Bu yorumda Râzî'nin ادخلوا emrinin daha lezzetli nimetlere vesile oluşunu insan psikolojisi ile açıklamasının izleri gayet açıktır.

2. Örnek

ذَلِكُمْ اللَّهُ رَبُّكُمْ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ لَّا إِلَهَ إِلَّا هُوَ فَاتَىٰ تُؤْفَكُونَ

*İşte Rabbiniz, her şeyin yaratıcısı olan o Allah'tır. O'ndan başka ilâh yoktur. O halde (haktan) nasıl çevrilirsiniz?*¹⁷

ذَلِكُمْ اللَّهُ رَبُّكُمْ لَّا إِلَهَ إِلَّا هُوَ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ فَاعْبُدُوهُ وَهُوَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ وَكِيلٌ

*İşte sizin Rabbiniz Allah. O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur. O, her şeyin yaratıcısıdır. Öyle ise O'na kulluk edin. O, her şeye vekil (her şeyi yöneten, görüp gözeten)dir.*¹⁸

Bu iki âyette görüldüğü üzere خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ ibaresi takdim-tehire uğramıştır. Buradaki farklılığın neden kaynaklandığı hususunda müellifin yaptığı yoruma göre ilk âyette bağlam, Allah'ın nimetlerinin zikredilmesi makamıdır ki buna göre uygun olan, *her şeyi yaratanın o olduğu* ibaresinin takdim edilmesidir. Diğer âyette ise makam müşriklerin cinlerden Allah'a şerikler iddialarının asılsızlığını ortaya koymaktır. Buna uygun olan ise *Ondan başka ilahlar yoktur* ibaresini takdim etmektir. Müellif bu yorumu yaptıktan sonra şöyle demektedir: *Bu konu hakkında İskâfi de bizim söylediğimizin dışında farklı bir şey söylememiştir.*¹⁹

Burada müellife nasıl bir itiraz edileceği açıktır. Zira yukarıda yapılan yorum tamamen İskâfi'ye ait olmasına ve müellifin de bu yorumu daha öncesinden bilmesine rağmen; “*Bu konu hakkında İskâfi de bizim söylediğimizin dışında farklı bir şey söylememiştir*” demek

¹⁷ el-Gâfir 40/62.

¹⁸ el-Enâm 6/102.

¹⁹ Mata'ni, *Hasâisu't-ta'bîr fi'l-Kur'âni*, 2/ 158.

yapılmış olan bir yorumu apaçık bir şekilde kendisine mal etmekten başka bir şey değildir.

3. Örnek

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا قَوَّامِينَ لِلَّهِ شُهَدَاءَ بِالْقِسْطِ وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَاٰنُ قَوْمٍ عَلَىٰ أَلَّا تَعْدِلُوا
إِعْدِلُوا هُوَ أَقْرَبُ لِلتَّقْوَىٰ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ

*Ey iman edenler! Allah için hakkı titizlikle ayakta tutan, adalet ile şahitlik eden kimseler olun. Bir topluma olan kininiz, sakın ha sizi adaletsizliğe itmesin. Âdil olun. Bu, Allah'a karşı gelmekten sakınmaya daha yakındır. Allah'a karşı gelmekten sakının. Şüphesiz Allah, yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır.*²⁰

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا قَوَّامِينَ بِالْقِسْطِ شُهَدَاءَ لِلَّهِ وَلَوْ عَلَىٰ أَنفُسِكُمْ أَوِ الْوَالِدِينَ
وَالْأَقْرَبِينَ إِنْ يَكُنْ غَنِيًّا أَوْ فَقِيرًا فَاللَّهُ أَوْلَىٰ بِهِمَا فَلَا تَتَّبِعُوا الْهَوَىٰ أَنْ تَعْدِلُوا وَإِنْ تَلَّوْا أَوْ
تَعَرَّضُوا فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا

*Ey iman edenler! Kendiniz, ana babanız ve en yakınlarınızın aleyhine de olsa, Allah için şahitlik yaparak adaleti titizlikle ayakta tutan kimseler olun. (Şahitlik ettikleriniz) zengin veya fakir de olsalar (adaletten ayrılmayın). Çünkü Allah ikisine de daha yakındır. (Onları sizden çok kayırır.) Öyle ise adaleti yerine getirmede nefsinize uymayın. Eğer (şahitlik ederken gerçeği) çarpıtırsanız veya (şahitlikten) çekinirseniz (bilin ki) şüphesiz Allah, yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır.*²¹

Bu iki âyette كُونُوا قَوَّامِينَ بِالْقِسْطِ شُهَدَاءَ لِلَّهِ ve كُونُوا قَوَّامِينَ لِلَّهِ شُهَدَاءَ بِالْقِسْطِ ibareleri arasında bir takdim tehir söz konusudur. Âdalet vurgusu ilk âyette şahitliğe, diğer âyette ise bizzat kendisine yapılmaktadır. Adalet lafzının takdim ve tehir edilmesinde ne kastedilmiş olabilir?

Müellif bu iki âyetteki takdim-tehirin manasını sûrelerin Mekkî-Medenî oluşlarında aramıştır. Nisâ sûresinin medeni olduğunda fikir

²⁰ el-Mâide 5/8.

²¹ en-Nisâ 4/135.

birliği muhakkaktır. Fakat Mâide sûresinin medenî oluşu ihtilafıdır. Hz. Peygamber'in (sav) Veda Hacc'ında nüzul eden Mâide sûresini okuduğu ve hutbe irat edilen yerin de Mekke'de oluşundan dolayı sûrenin Mekkî-Medenî olduğu hususunda ihtilaf sebebi olmuştur. Müellif Mekke'de nâzil olsa da hicretten sonra nüzul ettiği için sûrenin Medenî olduğu görüşünü tercih etmiş fakat sûrenin Veda Haccı'nda nazil oluşunu söz konusu takdimin nedeni olarak görmüştür. Şöyle ki Mâide sûresi Mekke'de nâzil olduğu için Müslümanlarla aynı ortamda yaşayan dine muhalif kimseler de vardı. Âyetin içerisine yer alan “*Bir topluma olan kininiz, sakın ha sizi adaletsizliğe itmesin.*” ifadesinden anlaşıldığı üzere Müslümanlar, “kini hak eden bir topluluk” ile beraber yaşıyorlardı. Dolayısıyla böyle bir ortamda nazil olan bu âyette hitap sadece halis Müslümanlara değil daha şümulü bir surette külli idi. Zira toplum Müslüman olanlar ve olmayanlarla heterojen bir halde idi. Böyle bir toplumda Müslümanların her açıdan gayrimüslimlerden güçlü olduğu ortadaydı. Böyle bir topluma vurgulanması gereken her şeyden önce Allah için var olmak ve onun hukukunu muhafaza etmek idi ki buna delalet eden قَوَّامِينَ لِلَّهِ “*Allah'ın hukukunu gözetmek*” hususu takdim edilmiştir. Her şeyden önce Allah'ın hukukunu gözetmek vurgusu adaletle şahitlik etmenin önüne geçmiştir.

Diğer âyette ise muhataplar birinci derecede Müslüman toplumun kendisidir. Bunların aralarında قَوَّامِينَ لِلَّهِ “*Allah'ın hukukunun ifası*”, müellifin ifadesiyle zaten gerçekleşmiş bir husustur. Zira toplum henüz Mekke'nin fethinden sonraki gibi karışık bir halde değildir. Nispeten daha saf bir toplum söz konusudur. O halde böyle bir toplumda vurgulanması gereken قَوَّامِينَ بِالْقِسْطِ شُهَدَاءَ لِلَّهِ Adaletle hükmetmek ve Allah için şahitlik yapmaktır. Bu yüzden adalet vurgusu takdim edilmiştir.

Müellife göre söz konusu takdimin, sûrenin muhatap kitesinin inanç seviyesiyle alakalı olduğunu gösteren bir delili de vardır. Her iki

âyetin fasılasında da bir takdim vardır. Buna göre Mâide sûresindeki âyetin muhatapları içerisinde olmayan gayrimüslimler için إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ ibaresinde olmasında -önemine binaen- tekaddüm etmiştir. Diğer âyette yer alan فَانَّ اللَّهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا ibaresinde ise bu takdime ihtiyaç görülmemiştir. (Buradaki takdimlerde fasıla uygunluğu gözetilmemiş midir?

Müellif İskâfi'nin ilgili bahse dair yorumuna oldukça kısa birkaç cümle ile atıfta bulunmuştur. İskâfi'nin yorumuna göre, Nisa sûresinde insanlara şehadet konusunda âdil olmaları emredilirken Mâide sûresinde ise yöneticilere bir emir bulunmaktadır. Maṭa'ni, İskâfi'nin bu yorumunu ikna edici bulmamıştır.²²

İskâfi'nin yorumunu ikna edici bulmayan müellifin bu tutumu bilakis onun ikna ediciliğine hâlel getirmektedir. Zira İskâfi'nin eserinde ilgili bahse bakıldığında onun ilgili takdime getirdiği yorumun Maṭa'ni'nin yorumundan aşağı kalır bir yanı yoktur. İskâfi Maṭa'ni'nin dediği gibi kestirme, yüzeysel bir izahta bulunmuş değildir. Meseleye nüzul sırası ve muhatap kitlenin itikat keyfiyetine değinmemiş olsa da nahiv tahlilleri ile söz konusu takdim-tehiri izah etmeye çalışmaktadır.

İskâfi Nisâ sûresinde geçen كُونُوا قَوَّامِينَ بِالْقِسْطِ شُهَدَاءَ لِلَّهِ ibaresinin nahiv açısından irabını yapar. الْقَوَّامِينَ الْقِسْطِ kelimesi içindeki fiilin mefulüdür. Fiilin beraber kullanıldığı harf-i ceri olan *bâ* mefulüne bitişmiştir. شُهَدَاءَ ise ya الْقَوَّامِينَ'nin içindeki zamirin halidir. Bu takdirde uygun olan yeri قَوَّامِينَ بِالْقِسْطِ den sonra gelmesidir. Eğer ikinci bir haber yahut sıfat olarak takdir edilse de gelmesi gereken yer بِالْقِسْطِ'den sonradır. اللَّهُ ise müteallakı شُهَدَاءَ kelimesidir. Bu iraba göre mana şu şekildedir: Sadece Allah için şahitlik yapınız. Heva ve akrabaya meyletmek için değil. Bu anlamın delili âyetin devamıdır. Zira âyetin devamında *kendi aleyhinize de olsa* ifadesi gelmiştir. Şehadetin kendi aleyhine olması hasmı için hakkı iltizam etmesi demektir. Müellifin

²² Maṭa'ni, *Hasâisu't-ta'birî'l-Kur'ânî*, 2/ 167.

buraya kadar yapmış olduğu iraptan anlaşıldığı kadarıyla ilgili âyetin manası şudur: Aleyhinize de olsa Allah için şahitlik yaparak adaleti yerine getiriniz.

İskâfi'ye göre *كُونُوا قَوَّامِينَ لِلَّهِ شُهَدَاءَ بِالْقِسْطِ* âyetinin muhatabı bizzat yöneticiler/hâkimlerdir. Bu takdire göre anlam şöyledir: *Şahitlik ettiğiniz takdirde Allah'a itaat etmek için adaletle hüküm veriniz. Yani yaratan ve yaratılan yahut peygamber ve ümmeti arasında vasıta olunuz.* İskâfi, getirmiş olduğu bu yorumu âyetin devamının teyit ettiğini düşünmektedir. Âyetin devamı “*Bir topluma olan kininiz, sakın ha sizi adaletsizliğe itmesin. Âdil olun.*” şeklindedir. İskâfi'nin anlayışına göre âyette geçen şahitlik hüküm verme hususunda yetkili olan hâkim anlamındadır. Zira yorumun devamında şöyle demektedir: Allah'ın hükümlerini kullar arasında icra eden kişi O'nun hakkını yerine getirdiği zaman “şehid/şahit” olur.²³

Burada İskâfi'nin yapmış olduğu bu yoruma itiraz edilebilir. Şöyle ki her iki âyette de İskâfi *بِالْقِسْطِ* ifadesinin müteallakının *قَوَّامِينَ* olduğunu ifade etmiştir. O halde her iki âyette de mana adaleti yerine getiriniz demektir. Bu takdirde iki âyet arasındaki fark *بِالْقِسْطِ*'in takdim ve tehirinden kaynaklanmamaktadır. Birinde Allah için şahitlik ederek adaleti sağlayınız; diğerinde ise hâkim olduğunuzda/hükmettiğinizde Allah için hüküm vererek adaleti temin ediniz demektir. Buradan anlaşılmaktadır ki anlam farklılığı *بِالْقِسْطِ* kelimesinin takdim-tehirinden değil *شُهَدَاءَ* kelimesine yüklenen anlam ile ilgili olmalıdır. İskâfi'nin Nisa sûresindeki ilgili ibare hakkında i'rab yapmışken diğer âyetteki kısım ile ilgili i'rab yapmamış olması, anlam farklılığını büyük oranda *شُهَدَاءَ* kelimesi üzerinden göstermeye çalışması ve kelimenin diğer âyetlerdeki anlamlarına başvurması meselenin i'rabla pek alakalı

²³ Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh el-Hatîb el-İskâfi, *Dürretü't-tenzîl ve ğurretü't-te'vil*, 4. Baskı, (Beyrut: Dâru'l-Âfâk, 1981), 85.

olmadığının bir göstergesi olabilir. Ma'ta'nî'nin bu sebeple İskâfi'nin yorumunu tatmin edici bulmamış olması muhtemeldir.

4. Örnek

إِذْ تَسْتَعِينُونَ رَبَّكُمْ فَاسْتَجَابَ لَكُمْ أَنِّي مُمِدُّكُمْ بِالْفِ مِّنَ الْمَلَائِكَةِ مُرَدِّينَ ﴿٩﴾
وَمَا جَعَلَهُ اللَّهُ إِلَّا بُشْرَىٰ وَلِتَطْمَئِنَّ بِهِ قُلُوبُكُمْ وَمَا النَّصْرُ إِلَّا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ
(١٠)

9-Rabbinizden yardım dilediğiniz zamanı hatırlayın. Hemen size, "Meleklerden peşi peşine gelen binlik kuvvetlerle ben size yardım edeceğim" diye cevap verdi.

10-Bunu yalnızca müjde olsun ve kalpleriniz bununla yatışsın diye yaptı. Zaten yardım ancak Allah tarafındandır. Allah, kuşkusuz izzet ve hikmet sahibidir.²⁴

إِذْ تَقُولُ لِلْمُؤْمِنِينَ أَلَنْ يَكْفِيَكُمْ أَنْ يُمِدَّكُمْ رَبُّكُمْ بِثَلَاثَةِ آلَافٍ مِّنَ الْمَلَائِكَةِ مُنَزَّلِينَ ﴿١٢٤﴾
بَلَىٰ إِنْ تَصْبِرُوا وَتَتَّقُوا وَيَأْتُوكُم مِّن فَوْرِهِمْ هَذَا يُمِدِّكُمْ رَبُّكُمْ بِخَمْسَةِ آلَافٍ مِّنَ الْمَلَائِكَةِ
مُسَوِّمِينَ ﴿١٢٥﴾
وَمَا جَعَلَهُ اللَّهُ إِلَّا بُشْرَىٰ لَكُمْ وَلِتَطْمَئِنَّ قُلُوبُكُمْ بِهِ وَمَا النَّصْرُ إِلَّا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ
(١٢٦)

124-O zaman sen, müminlere şöyle diyordun: İndirilen üç bin meleklerle Rabbinizin sizi takviye etmesi, sizin için yeterli değil midir?

125-Evet, siz sabır gösterir ve Allah'tan sakınırsanız, onlar (düşmanlarınız) hemen şu anda üzerinize gelseler, Rabbiniz, nişanlı beş bin meleklerle sizi takviye eder.

126-Allah, bunu size sırf bir müjde olsun ve kalpleriniz bununla yatışsın diye yaptı. Yardım ve zafer ancak mutlak güç sahibi, hüküm ve hikmet sahibi Allah katındadır.²⁵

²⁴ el-Enfâl 8/9-10.

²⁵ Âli İmrân 3/124-126.

Bedir gazvesinde Müminlere melekler eliyle yardım edilmesi ve neticede galibiyet elde edilmesine dair olan bu âyetlerde dikkat çeken bir takdim söz konusudur. Âli İmrân sûresinde *وَلِتَطْمَئِنَّ قُلُوبُكُمْ بِهِ* ifadesi, Enfâl sûresinde *وَلِتَطْمَئِنَّ بِهِ قُلُوبُكُمْ* şeklinde *به*'nin takdimiyle gelmiştir. Bu takdim nasıl izah edilebilir?

Maṭa'nî, Enfâl sûresindeki takdimin Müminlerin Bedir gazvesinde Allah'tan istigâse/yardım dilemeleri ile ilgili olduğunu ifade etmiştir. İstigâse ise yardıma ihtiyaç duyulan korku ve dehşete kapılma anında olur. Dolayısıyla korkuya kapılmış, istigâse ederek yana yakıla yardım bekleyen kimselerin birinci derece önem verdiği şey nusret/yarımdır. Bu yüzden Bedir'de müşrik ordusunun güçlü bir askeri destekle üzerlerine geleceği haberiyle telaşa kapılmış müminlere, meleklerle imdat edileceğini bildiren bu âyette yardıma işaret eden *به* zamiri takdim edilmiştir.²⁶ Biraz daha izah edilecek olursa Enfâl sûresi, Bedir gazvesinden hemen sonra nazil olmuştur. Savaşın heyecanı ve savaştan önce hissedilen tedirginlik ve gerginlik henüz sahabenin üzerinde tazedir. Dolayısıyla çatışma öncesinde ve sonrasında hissedilen meleklerle “yardım” hususu, âyete muhatap olan sahabenin zihninde ön plandadır. Zihindeki bu uyarılmışlık haline binaen *به* önce zikredilmiştir.

Bu âyetteki *به*'nin takdim edilmesinde öne sürülen hikmet, Âli İmrân sûresinde mevcut değildir. Zira Âli İmrân sûresi Bedir gazvesinden çok sonra Uhud'dan az önce nazil olmuştur. İlgili âyetlerde Bedir gazvesinde yaşananlar hatırlatılmaktadır. Fakat burada şöyle bir fark var ki bu âyette şart cümlesi kurulmuştur. *إِنْ تَصْبِرُوا وَتَتَّقُوا* “şayet sabreder ve takva sahibi olursanız” denilerek Bedir'de yardıma gelen meleklerin yine gelmesinin şartları zikredilmiştir. Bu âyetler, daha önce yaşanmış bir hadisenin coşkulu bir dille hikâye edilmesi

²⁶ Maṭa'nî, *Hasâisu't-ta'bîri'l-Kur'ânî*, 2/ 169.

değil yeni bir hükmün tesis edilmesine yöneliktir.²⁷ Sonuç olarak bu âyette nusret/yardım vurgusuna ihtiyaç yoktur. Buradan hareketle söylenebilir ki هُ'nin takdimine gerek duyulmamıştır. Âyet bir sonraki karşı karşıya kalınacak savaş durumunda sabır ve takva üzerine vurgu yapmaktadır. Zaten malum olduğu üzere Uhud gazvesinde bazı hatalar olmuş ve bunlardan ötürü de Bedir'deki gibi bir sonuç elde edilememiştir.

Müellif, bu yorumları yaptıktan sonra İskâfi'nin Enfâl sûresi hakkında söylediği şeylerin kendi yorumuna benzer olduğunu söylemiştir. Maṭa'nî'nin kendi yorumunu İskâfi'nin benzer yorumu ile karşılaştırması ilk değildir. Daha önceki bir örnekte de işaret edildiği gibi “İskâfi de bizim gibi yorumlamıştır.” demiştir. Fakat bu kez okuyucusunun zihninde “İskâfi'nin Maṭa'nî'den istifade etmesinin imkânsızlığı” düşüncesi belireceğini tahmin etmiş olmalı ki “Bu Allah'ın bir fazlı ve ilhamıdır.” notunu düşmüştür. Müellifin takdim-tehir hususundaki gayretini takdir ile beraber bu tavrının bilim insanlığına uygun düşmediğini belirtmek gerekir.

5. Örnek

قَالَ رَبِّ اَنْى يَكُونُ لِىْ غُلَامٌ وَقَدْ بَلَغَنِى الْكِبَرُ وَاْمْرَاتِى عَاقِرٌ قَالَ كَذٰلِكَ اَللّٰهُ يَفْعَلُ مَا يَشَآءُ

Zekeriya, “Ey Rabbim! Bana ihtiyarlık gelip çatmış iken ve karım da kısır iken benim nasıl çocuğum olabilir?” dedi. Allah, “Öyledir, ama Allah dilediğini yapar” dedi.²⁸

قَالَ رَبِّ اَنْى يَكُونُ لِىْ غُلَامٌ وَاَمْرَاتِى عَاقِرًا وَقَدْ بَلَغْتُ مِنَ الْكِبَرِ عِتِيًّا

Zekeriyya, “Rabbim!” “Hanımum kısır ve ben de ihtiyarlığın son noktasına ulaşmış iken, benim nasıl çocuğum olur?” dedi.²⁹

Görüldüğü gibi bu iki âyette de Hz. Zekeriyyâ'nın (a.s.) bir çocukla müjdelendiği zaman taaccüp ederek söylediği sözler ifade

²⁷ Maṭa'nî, *Hasâisu't-ta'biri'l-Kur'ânî*, 2/ 169.

²⁸ Âli İmrân 3/40.

²⁹ Meryem 19/8.

edilmiştir. Şu kadar bir fark ile ki ilk âyette Hz. Zekeriyâ yaşlı oluşunu önce zikretmiş, eşinin kısır oluşunu sonraya bırakmıştır. Diğer âyette ise durum tam tersidir. Bu takdim tehirin manasının ne olduğuna dair müellif bu kez İskâfi'nin herhangi bir yorumunu getirmemiştir. Zira onun buna dair bir yorumu olmamıştır.

Müellife göre buradaki takdim-tehirin manası iki şekilde anlaşılabilir. Birincisi: Hz. Zekeriyâ'nın çocuk sahibi olmasına mani olan sebep iki şekildeydi. Eşinin kısırlığı ve kendi yaşlılığı. Bu iki sebebin zihninde onu meşgul etmesi zamandan zamana değişiklik arz ediyordu. Buna binaen bu âyetlerden birinde Hz. Zekeriyâ'nın zihninde yaşlılığı daha ziyade düşündüğü diğerinde ise eşinin kısır oluşuyla mahzun olduğu anlaşılır. Hangisi ile daha ziyade meşgul ise onu önce zikretmiştir. İkincisi: Meryem sûresini başında Hz. Zekeriyâ "Rabbim! Benim başım bembeyaz oldu, kemiklerim zayıfladı." diyerek Allah'a niyazda bulunmaktadır. Daha sonra arkasında kendisine varis olacak bir evlatla müjdelenince yaşlılığının çocuğa mani olmayacağını anlamıştır. O halde ikinci mani zihninde takarrür etmiştir. O da eşinin kısır oluşu. Bu yüzden Meryem sûresinde ilk olarak eşinin kısırlığı zikredilmiştir.³⁰

Müellifin ilk yorumu ikincisinden daha isabetli ve tatmin edici görünmektedir. Hz. Zekeriyâ'nın zihninde kendisini meşgul eden iki maninin meşguliyet derecesindeki farklılık takdim ve tehire neden olmuşlardır şeklinde bir yorum gayet anlaşılabilir. Ancak Meryem sûresinde Hz. Zekeriyâ'nın önce yaşlı halini Allah'a arz etmesi ve sonra da çocukla müjdelenmesi ile eşinin kısır oluşunun yaşlılığa takdim edilmesi arasında bir ilişki görünmemektedir. Eğer müellifin dediği gibi yaşlı olduğunu arz ettiği halde çocukla müjdelendiğine taaccüp ediyorsa bu takdirde yaşlılığını hiç mevzubahis etmemesi gerekirdi. İskâfi'nin bu âyetlerde bahsedilen takdim-tehire dair

³⁰ Mata'nî, *Hasâisu't-ta'bîr fi'l-Kur'âni*, 2/ 178.

herhangi bir yorumda bulunmayışı yapılacak yorumu destekleyecek dilsel bir argüman bulamayışı ile ilgili olabilir. Zira bu âyetlerde bahsedilen takdim-tehir nüktelerinden çok daha ince olanları hakkında yorum yapan İskâfi'nin burada sessiz kalması bir manası olmalıdır. Muhtemelen de bunun sebebi budur.

Sonuç

Kur'ân'daki bazı lafız ve terkiplerin olağan yerinden önce ya da sonra zikredilmesi birçok müfessirin dikkatini çekmiş ve bu hususta pek çok yorumlar yapılmıştır. Bu yorumlardan bir kısmı da muasırımız olan Maṭa'nî'ye aittir. Bu çalışmada müellifin konu hakkında yapmış olduğu yirmi yorumdan beş tanesi seçilmiş ve eleştiriye tabi tutulmuştur. Görüldüğü kadarıyla yapılan yorumlar tefsir literatürüne katkı sağlayacak dilsel ve edebi veriler sunmaktadır. Bu yorumların önemli bir kısmı ilk defa müellif tarafından yapılmıştır ve özgün olma niteliğine sahiptir. Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz ki burada sadece beş tanesine yer verdiğimiz yorumların tamamının müstakil bir çalışma halinde tercümesinin yapılarak günümüz tefsir ve belâgat araştırmacılarının bilgisine sunulması faydalı olacaktır. Diğer taraftan müellifin tefsir ve belâgat alanındaki çalışmaları Türkiye'de henüz tanınır değildir. Maṭa'nî'nin tefsir alanındaki çalışmaları lisansüstü düzeyinde bir çalışma yapılmayı hak edecek düzeydedir. Bu itibarla müellifin çalışmaları Türk ilahiyatçıların ilgisini beklemektedir.

Kaynakça

Çetin, Yusuf. *Arapça'da Takdim-Tehir Ve Şiirde Kullanımı*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.

<http://www.lahaonline.com/articles/view/56168.htm> (Erişim. 04 Aralık 2020)

<https://archive.islamonline.net/106> (Erişim. 04 Aralık 2020)

- İşkâfi, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh el-Hatîb. *Dürretü't-tenzîl ve gurretü't-te'vîl*. 4. Baskı. Beyrut: Dâru'l-Âfâk, 1981.
- Mața'nî, 'Abdul'azîm İbrâhîm. *el-Mecâz fi'l-lugati ve'l-Kur'ânî'l-Kerîm Beyne'l-icâzeti ve'l-men'*. Kahire: Mektebetu Vehbe, 1985.
- Mața'nî, 'Abdul'azîm İbrâhîm. *et-Tefsîru'l-belâgî li'l-istifhâm fi'l-Kur'ânîl'-Hakîm*. Kahire: Mektebetu Vehbe, 2011.
- Mața'nî, 'Abdul'azîm İbrâhîm. *Hasâisu't-ta'bîrî'l-Kur'ânî ve simâtuhu'l-belâgiyye*. 2 Cilt. Kahire: Mektebetu Vehbe, 1992.
- Mața'nî, *Dirâsâtun cedide fi i'câzi'l-Kur'ân* (Kahire: Mektebetu Vehbe, 1996), 81.
- Râzî, Faḥreddîn, *Mefâtîḥu'l-Ġayb*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1981.
- Sa'lebî, Ebü'l-Hasen (Ebü'l-Kâsım) Seyfüddîn Ali b. Muhammed b. Sâlim. *el-İhkâm fi usûli'l-ahkâm*, thk. Abdürrezzâk Afîfî. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, ts.
- Sami, İsmetullah. *İslâm Hukuk Usûlünde Mecaz*. İstanbul: M.Ü İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları no: 418; 2018.
- Tekin, Ahmet. "Kur'ân'da Takdîm-Tehir'in Gerekçeleri". *Batman Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Hakemli Dergisi* 1/1 (2017): 30-44.
- Tekin, Ahmet. *Kur'ân'ı Kerîm'de Takdîm-Tehir Ve Anlam Üzerindeki Etkisi*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi, 2013.
- Zerkeşî, eş-Şâfiî. *el-Bahrü'l-muhîṭ fi usûli'l-fikh*. nşr: Dâru'l-kütübî b.y.: Dâru'l-kütübî, 1994/1414.